

OPEN ACCESS

OHLÉDNUTÍ ZA ŽIVOTEM A DÍLEM GERMANISTY ULRICHA ENGELA (1928–2020)

V loňském roce opustila germanistické řady jedna z jejích předních osobností, která za svou dlouholetou vědeckou činnost dosáhla mezinárodního renomé — 22. května zemřel německý jazykovědec a filolog Prof. Dr. phil. Dr. h. c. mult. Ulrich Engel.

Ulrich Engel se narodil 20. listopadu 1928 jako první ze šesti dětí do rodiny úředníka ve Stuttgartu, kde strávil dětství a mládí. Po maturitě v roce 1948 studoval germanistiku, historii, francouzštinu a zpočátku angličtinu na univerzitách v Tübingen (1948–1950, 1951–1955) a Göttingen (1950–1951):

„Především v hlavním oboru germanistice jsem velmi brzy poznal, že mě dějiny literatury přitahují podstatně méně než lingvistická část oboru. Stěžejní část vzdělání v tomto oboru jsem začal získávat už během svých školních let. V sedmnácti letech se mi dostala do ruky Středohornoněmecká mluvnice Hermanna Paula. Hltal jsem tu knihu jako detektivku. Bylo mi jasné, že mi toto studium poskytne základ pro učitelské povolání.“ (Engel, 2019, s. 196).

V letech 1954–1956 složil Ulrich Engel v Tübingen státní zkoušky z germanistiky, francouzštiny a historie a získal doktorát (dr. phil.). Promoval sociolingvisticky zaměřenou práci na variety mluveného jazyka v oblasti Švábska *Mundart und Umgangssprache in Württemberg. Beiträge zur Sprachsoziologie der Gegenwart* (1954). Disertační práci vedl prof. Hugo Moser, který rozpoznal Engelův jazykovědný talent a podporoval ho v jeho vědecké dráze. Po studiu nastoupil Engel v roce 1956 jako učitel na gymnáziu (*Goldberg-Gymnasium*) v Sindelfingen nedaleko Stuttgartu: „Moje první vyučovací hodiny v předmětech němčina, dějepis a francouzština (později příležitostně také latina) probudily moji pedagogickou ctižádost. Především mě ale bavila výuka němčiny“ (Engel, 2019, s. 196). Počátkem 60. let ho prof. Moser, který měl zájem na Engelově působení na univerzitě, podnítil v rámci tříletého habilitačního stipendia k výzkumu německého jazyka každodenní komunikace (*Alltagssprache*). Po třech letech, kdy dospěl jen k dílčím výsledkům výzkumu prezentovaným v jednotlivých studiích, se Engel vrátil k pedagogické činnosti na gymnáziu.

V polovině 60. let se Ulrich Engel stal jedním z prvních spolupracovníků Institutu německého jazyka (*Leibniz-Institut für Deutsche Sprache — IDS*) v Mannheimu a dvanáct let působil v jeho vedení — v letech 1965–1970 byl zástupcem dr. phil. habil. Paula Grebeho a 1970–1977 stál v čele institutu jako ředitel. V rámci svojí vědecké činnosti se vedle německé gramatiky a slovní zásoby zajímal o kontrastivní lingvistiku, k níž se pod jeho vedením vázaly výzkumné projekty zaměřené na kontrastivní gramatiky dvou jazyků a valenční slovníky. Jeho zásluhou se stal Institut německého jazyka, kde zůstal až do svého odchodu do důchodu v roce 1991, centrem výzkumu německé gramatiky a kontrastivní lingvistiky. Zároveň se dlouhodobě věnoval pedagogické činnosti na univerzitě v Bonnu, kam byl zván od roku 1974 jako hostující profesor pověřený výukou německé gramatiky.

Ulrich Engel, který považoval jazykovědu za „fascinující, neboť se zabývá tou jedinou schopností, která nás odlišuje od všech ostatních bytostí“ (Engel, 2002, s. 12), sou-

středil svůj vědecký zájem v širokém spektru jazykovědy na německou dialektologii, gramatiku, syntax, sémantiku, textovou lingvistiku, kontrastivní gramatiku a lexikografii (k bibliografii U. Engela srov. Mrazović — Teubert, 1999, s. 430–436; Kaṭny — Schatte, 1999, s. XIII–XIX; Eichinger — Kubczak — Berens, 2011, s. 196–207; Kaṭny, 2018, s. 339–342; Kürschner, 1994, s. 203). Prvotní oblast německé dialektologie, které se věnoval v disertační práci, rozšířil posléze o výzkum gramatiky současné němčiny. Východiskem pro Engelovo pojetí gramatiky současné němčiny bylo strukturální pojetí gramatiky Luciena Tesnière, který jako průkopník strukturální syntaxe a pokračovatel myšlenek ženevské a pražské školy rozpracoval teorii o syntaktické valenci, tj. o strukturních možnostech výrazů vstupovat do větných konstrukcí. „Během nemoci, se kterou jsem se musel v době mého učitelování léčit v nemocnici, jsem přečetl Tesnièreovo stěžejní dílo (= *Eléments de syntaxe structurale*, Paříž, 1959; pozn. L. V.). Tato kniha, kterou jsem později přeložil (= pod názvem *Grundzüge der strukturalen Syntax*, Stuttgart, 1980; pozn. L. V.), určovala až do dneška mou vědeckou práci.“ (Engel, 2019, s. 198). Engel oceňoval na závislostní gramatice postup popisu a objasnění základní stavby či struktury věty a vazeb jazykových prostředků v systému jazyka. Za přednost závislostní gramatiky považoval systematický přístup k jazykovým jevům, zvláště systematický popis větných členů a jejich vztahů vyjádřený na základě závislostních pravidel jejich vzájemné nadřazenosti a podřazenosti. Od 70. let vznikala Engelova zásadní díla ke gramatice současné němčiny koncipovaná na principech závislostní gramatiky, kde je základem věty považované za hierarchickou strukturu sloveso a jeho valence, např. *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben* (1976; 2. vyd. 1978), *Syntax der deutschen Gegenwartssprache* (1977; 4. vyd. 2009), známá mezi odborníky kvůli modré obálce jako „der blaue Engel“ (označení knihy podtrhuje i příjmení „Engel“, které v češtině znamená „anděl“), *Deutsche Grammatik* (1988, 2. vyd. 1991, 3. vyd. 1996; v přepracované verzi 2004, 2. vyd. 2009), která je mezi jazykovědci označovaná jako „červená bible“ („die rote Bibel“) nebo *Kurze deutsche Grammatik* (2002). Pojetí závislostní gramatiky zachytil Ulrich Engel i ve studiích založených na výkladu vybraných otázek z německé gramatiky, a to ze synchronního i diachronního pohledu (např. *Studie zur Geschichte des Satzrahmens und seiner Durchbrechung*, 1970; *Bemerkungen zur Dependenzgrammatik*, 1972; *Zur dependenziellen Beschreibung von Nominalphrasen*, 1974).

Závislostní gramatika ovlivnila Ulricha Engela i v oblasti kontrastivní gramatiky. Od r. 1976 vedl v mannheimském Institutu německého jazyka oddělení kontrastivní lingvistiky, která zahrnovala kontrastivní výzkum německo-francouzský, německo-japonský, německo-jugoslávský (= srbochorvatský), německo-rumunský a německo-polský. Zde se jako autor spolupodílel na vzniku kontrastivních gramatik, jako jsou *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch* (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Rumänisch* (1993), *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik* (1999) a *Deutsch-polnische kommunikative Grammatik*, jejíž poslední pátý svazek z r. 2018 uzavřel řadu bilingválních výstupů z této Engelovy vědecké činnosti.

Na základě valenční teorie vytvořil Ulrich Engel průkopnické dílo v oblasti monolingvální i bilingvální valenční lexikografie, kterým rozšířil výzkum současné němčiny i kontrastivní lingvistiky, jak dokládá bohatá bibliografie valenčních slovníků *Diccionario contrastivo de valencias verbales español-alemán* (1980), *Valenzlexikon*

Deutsch-Rumänisch (1983), *Valenzwörterbuch deutscher und polnischer Verben* (1995), *Valenzlexikon Deutsch-Italienisch* (1996), *Wörterbuch zur Verbvalenz: Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch* (2009), *Dictionar de verbe germane* (2012), *Wörterbuch zur Verbvalenz Serbisch-Deutsch* (2013) a *Valenzlexikon Deutsch-Spanisch* (2017). Také inicioval projekty německo-albánského a německo-arabského valenčního slovníku, do kterých se zapojil jako poradce a konzultant.

Principy závislostní gramatiky uplatnil Ulrich Engel i v problematice výuky gramatiky při výuce cizího jazyka. Byl přesvědčen o výhodách závislostní gramatiky při osvojování jazyka, protože dostatečně a zjevně umožňovala porozumění gramatickým strukturám jazyka. Engelův přístup k jazyku se promítá i v jeho jazykových příručkách a učebnicích k výuce němčiny jako cizího jazyka (např. *Vorschläge zur Reintegration der Grammatik in den Fremdsprachenunterricht*, 1977; 2. vyd. 1985; *Kommunikative Grammatik. Deutsch als Fremdsprache*, 1993).

V rámci svého působení v Institutu německého jazyka se Ulrich Engel podílel na organizaci výročních zasedání institutu, která dodnes představují významnou platformu setkávání germanistů na mezinárodní úrovni. Redakčně spolupracoval s jazykovědně i didakticky profilovanými časopisy *Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation*, dále *Zielsprache Deutsch. Zeitschrift für Unterrichtsmethodik und angewandte Sprachwissenschaft*, *Deutsch im Kontrast* a *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache*.

Uznání Engelovy vědecké i pedagogické činnosti dokládá množství příspěvků, které mu věnovali jeho spolupracovníci a žáci. Od svých 60. narozenin byl čtyřikrát oceněn výročními sborníky — *Valenzen im Kontrast. Ulrich Engel zum 60. Geburtstag* (Mrazović — Teubert, 1988), *Das Deutsche von innen und von außen. Ulrich Engel zum 70. Geburtstag* (Kačny — Schatte, 1999), *Dependenz, Valenz und mehr. Beiträge zum 80. Geburtstag von Ulrich Engel* (Eichinger — Kubczak — Berens, 2011) a *Valenz und Dependenz. Theorie und Praxis. Festschrift für Professor Ulrich Engel zum 90. Geburtstag* (Kačny, 2018).

Význam osobnosti germanisty Ulricha Engela a jeho díla zasahuje do několika směrů: jeho vědecké dílo gramatické je dodnes v teoretickém i praktickém ohledu vysoce ceněno a stále patří ke standardnímu vybavení každého germanisty. Vědecké dílo Ulricha Engela se vyznačuje akribií a přesností, s jakou popisoval i velmi složité jazykové jevy, i schopností, s jakou dokázal jazyk pečlivě, srozumitelně a transparentně analyzovat. Jako univerzitní profesor poznamenal celou generaci germanistů, kteří pokračují v Engelově celoživotní odborné práci a rozvíjejí její odkaz. Kromě vědecké činnosti se Ulrich Engel po celou dobu svého působení v mannheimském Institutu německého jazyka zasazoval nejen za mezioborovou spolupráci, ale i aktivně podporoval posilování internacionality germanistiky. Engelovy zásluhy na poli mezinárodní oborové spolupráce byly také oceněny čestnými doktoráty na zahraničních univerzitách ve Wroclawi (2000), Santiagu de Compostela (2002), Sibiu (2008) a Bukurešti (2008).

„Když nyní shrnu, co se dá říct o vědecké části mé práce od roku 1965, tak nejsem nešťastný z toho, jak se všechno událo. Přirozeně mohlo vzniknout více věcí, ale to platí, jak se domnívám, pro velkou většinu vědců. A jestliže je někdo toho mínění, že se v mém životě toho mohlo udělat více, tak s ním souhlasím. Kdybych mohl ještě jednou začít, tak bych mnoho věcí udělal jinak, dokonce bych snad změnil i pořadí

konkrétních prací. Kritikům bych řekl: Více jsem kvůli chybějícím zkušenostem při nejlepší vůli nemohl udělat,“ napsal Ulrich Engel u příležitosti svých 90. narozenin (Engel, 2019, s. 201–202). Pro germanisty a filology budou mít jazykovědné práce Ulricha Engela, které vykazují mnohdy čtená vydání, i nadále pevné místo v jejich vědeckých knihovnách — najdou v nich díky jejich systematické a utříděné koncepci odpověď na své odborné otázky i inspiraci pro další výzkum na poli jazykovědy.

LITERATURA

- EICHINGER, L. M. — KUBCZAK, J. — BERENS, F. J. (eds.) (2011): *Dependenz, Valenz und mehr. Beiträge zum 80. Geburtstag von Ulrich Engel*. Tübingen.
- ENGEL, U. (2002): *Rede bei der Verleihung der Ehrendoktorwürde an Ulrich Engel in Santiago de Compostela, am 8. Mai 2002*, s. 11–12.
- ENGEL, U. (2019): *Lebenslauf bis 2019*. *Studia Germanica Gedanensia*, 41, s. 193–202.
- KĄTNY, A. — SCHATTE, Ch. (eds.) (1999): *Das Deutsche von innen und von außen. Ulrich Engel zum 70. Geburtstag*. Poznań.
- KĄTNY, A. (ed.) (2018): *Valenz und Dependenz. Theorie und Praxis. Festschrift für Professor Ulrich Engel zum 90. Geburtstag [= Studia Germanica Gedanensia, 39]*, Gdańsk.
- KÜRSCHNER, W. (1994): *Linguisten-Handbuch*. Sv. 1 (A – L). Tübingen.
- MRAZOVIĆ, P. — TEUBERT, W. (eds.) (1988): *Valenzen im Kontrast. Ulrich Engel zum 60. Geburtstag*. Heidelberg.

Lenka Vodrážková | Ústav germánských studií FF UK | nám. J. Palacha 2
116 38 Praha 1
ORCID ID: 0000-0003-3984-385X
e-mail: lenka.vodrazkova@ff.cuni.cz